

ВЕРСКА МОРАЛНА ПАНИКА И ЊЕНЕ ДРУШТВЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ**

Сажетак: У раду се кроз интердисциплинарну анализу истражује феномен верске моралне панике, схваћене као уже одређене врсте општег појма моралне панике. Кроз четири тематске целине, разматрају се општа обележја наведене појаве, узроци њеног настанка, генералне последице које је оставила на друштво, као и правна обележја радњи повезаних са њених изазивањем и ширењем. Међу општим закључцима, наглашено је да изазивање и ширење верске моралне панике, осим етичке непримерености, истовремено дубоко задире у домен правне недопуштености, будући да се у оквиру таквог деловања могу препознати обележја бића бројних и веома разнородних кривичних дела. У томе правцу, сугерисано је паралелно развијање свести код грађана како поводом моралне неадекватности изазивања и ширења предметне друштвене узнемирености, тако и у погледу позитивноправних механизма забране наведеног понашања и правних последица које у томе смислу могу наступити за учиниоца.

Кључне речи: морална паника, дискриминација, равноправност, верска нетрпељивост, злочини из мржње.

О моралној паници уопште и савременој верској моралној паници

Морална паника може бити дефинисана на различите начине. Једно језгровито одређење представља је као „интензивно осећање угрожености и страха присутно у популацији поводом питања за које се чини да угрожава друштвени поредак” (Jones and Jones 1999). Према аутору Коену, свака морална паника поседује следећа кључна обележја: а) нешто или неко дефинише се као

---

* al.matkovic@gmail.com

** У овом раду коришћени су сегменти докторске дисертације „Кривично-правни аспекти окултних ритуалних активности” аутора Александра Матковића која је одбрањена на Правном факултету Универзитета Унион у Београду 31. маја 2016. године.

претња одређеним општим вредностима или интересима заједнице; б) ову претњу медији приказују у лако препознатљивој, стереотипној и сензационалистичкој форми; ц) нагло расте забринутост јавности; д) јавља се реакција власти или оних који утичу на стварање јавног мњења; е) паника се повлачи или резултира друштвеним променама (према: Tompson 2003, 16).¹ Како се уочава, ради се о појави која се може испољити у најразличитијим сегментима друштвене стварности. За нашу анализу, међутим, од значаја је само онај сегмент који се тиче материје духовности и религиозности, преваходно у конекцији са новим религијским покретима.

Верска морална паника представља хетерогену појаву са дугим историјским континуитетом. Услед природе теме проучавања, фокусираћемо се на савремену антикултну друштвену узнемиреност, са нарочитим акцентом на *satanic moral panic* поткатоорију. Сатанистичка морална паника (енг. *satanic [moral] panic*, скр. S[M]P) представља екстремни пример верске моралне панике. Ова друштвена појава суштински је допринела уношењу конфузије на пољу разграничења реалних и неутемељених навода о постојању криминалитета повезаног са окултним садржајима.² Пре свега, општа и најкарактеристичнија особина наведене појаве јесте постојање уверења у присуство одређених, шире или уже распрострањених, окултно-магијских, најчешће сатанистичких удружења (уобичајено дефинисаних као „секте” и „култови”).³ Према наводима, њихово деловање има деструктиван карактер, чиме се угрожава становништво и ремети нормално функционисање саме друштвене заједнице. Као жртве таквих верских организација, најчешће се појављују деца и омладина (Bromley 1991; Robbins 2002). Иако постоје бројне варијације и модалитети описа наведеног испољавања ове претпостављене друштвене опасности, могу се ипак издвојити нека од најчешће истицаних кривичних дела која се стављају на терет следбеницима поменутих духовних уверења. Сходно уобичајеној представи, сматра се да таква лица врше ритуална убиства, силовања, отмице, канибалистичке активности - укратко, да угрожавају своје жртве на најразличитије начине, а све у циљу задобијања одређених магијских моћи током различитих ритуалних поступака (Bromley 1991; MacHovec 1992). Осим побројаних кривичних дела, на терет описаних хипотетичких криминално-окултистичких групација ставља се и врбовање чланства,⁴ нарочито омладине, тзв. „испирање мозга”, навођење на самоубиство, навођење на употребу наркотика, на проституцију и промискуитетно понашање уопште, као и друге противправне, односно друштвено непожељне активности (Matković 2016a; Olson-Raymer 1990).

У погледу профила чланова описаних деструктивних организација, фреквентно се сусрећу претпоставке да њихови припадници често заузимају ути-

---

¹ Уопштено о политиколошким и безбедносним аспектима моралне панике у: B eland 2005; Karpeler and Karpeler 2004; Robin 2004; Rothe and Muzzatti 2004; Ungar 2001.

² О савременом окултизму уопште и његовом испољавању у модерном друштвеном амбијенту, видети: Elj ade 1983; Lazar 1991.

³ За дефиниције појмова „секта” и „култ”, као и о њиховој употреби, видети: Ђорђевић 1998; Ђорђевић 2003.

⁴ О „врбовању” чланства култова више у: Young and Griffith 1992.

цајне положаје у друштву, да уживају углед и поштовање заједнице и сл. На тај се начин, наводно, њихова криминална делатност лакше одржава у тајности, а друштвени положај омогућава им реализацију криминалних аката путем специфичних, софистицираних метода (Bromley 1991).⁵

Као што се може закључити, овакав тип моралне панике има веома далекосежне резултате у погледу обликовања друштвене свести поводом постојећег, будућег или пак сасвим хипотетичког, неутемељеног криминалитета који се доводи у везу са верско-духовним (по правилу окултним) садржајима, што са собом повлачи бројне и хетерогене последице (Matković 2016a).⁶

Узроци настанка

Савремена антикултна морална паника заправо јесте модерни израз опште друштвене узнемирености повезане са страхом од постојања окултних садржаја унутар држава европског културног утицаја (Nathan and Snedeker 2001; Robbins 2002). Свакако најпознатији и најстрашнији историјски примери ове појаве били су велики прогони особа за које се претпостављало да су се бавиле магијом и чаробњаштвом (тзв. „лов на вештице“), који су били омасовљени на простору Европе и појединих европских колонија од XV до пред крај XVIII столећа (Gato Kanu 2008).

Узроци настанка савремене антикултне моралне панике, као и свих тековина које је она са собом донела (пре свега: настанак и експанзија антикултног друштвеног амбијента, антисатанистичка пропаганда, масмедијски евангелизам - популарно назван „телевангелизам“ и др) вишеструки су. Према једном становишту које заслужује пажњу, кључни разлози који су утицали на настанак и одржање модерне верске антикултне панике јесу: а) хришћански фундаментализам; б) покрет против култова/ антикултни покрет (енг. *the anti-cult movement*, скр. *ACM*); ц) експанзија сатанистичких цркава и сатанистичких верских заједница; д) нови талас „покрета спаситеља деце“ (енг. *the child-saving movement*); е) покрет бивших припадника култова (Richardson, Best and Bromley 1991). Прихватајући наведено, понудићемо и додатни модел систематизације: 1. деловање из истинске жеље да се помогне категоријама становништва за које се сматра да су угрожене, односно услед истинске уверености пропагатора оваквих идеја у њихову истинитост; 2. активизам мотивисан прагматичним побудама; настојање да се остави утисак о постојању угрожености и опасности како би се остварио одређени лични или други интерес, односно свесно обмањивање или пренаглашавање потенцијалне опасности зарад остварења личних циљева. Као један од разлога за описана деловања без сумње се може истаћи искрено уверење у постојање описане штетне појаве и жеља да се помогне претпостављеним жртвама. Одређени број припадника организација

⁵ О сличним политичким теоријама завере уп. и: Oliver and Wood 2014; Räikkä 2009; Sunstein and Vermeule 2009.

⁶ О реалним обележјима криминалитета повезаног са сатанизмом, односно окултизмом, видети: Lanning 1989; Matković 2016b, 2017; Olson-Raymer 1990.

за сузбијање мањинских духовних заједница и индивидуалних активиста из најбољих намера приступа борби против ове појаве, ослобођено других, крајњих побуда, попут користољубља, жеље за славом и др. (упоредити Jenkins 2004). Међу разлозима друге категорије, односно свесним настојањима да се непостојећа опасност прикаже као заправо постојећа или као далеко већа него што је заиста случај, зарад личних или колективних циљева пропатора, као примарни мотиви истичу се: 1. жеља за обрачуном са религијском и опшtedруштвеном конкуренцијом; 2. жеља за истицањем и за лидерством; 3. жеља за стицањем материјалне користи. Први мотив, дакле, јесте жеља за обрачунавањем са новим, мањинским и другим верским организацијама које нису у већини у датом друштву, али и са другим друштвеним појавама које нису у директној вези са религијом. Пример тога јесте истицање опасности од тзв. „новог доба” и искушења које оно доноси у виду сексуалних слобода, популарне културе и њених тенденција, општих питања морала, животних начела, односа ка религији итд. У томе смислу, изазивање и ширење верске моралне панике представља погодна оруђе за профанизацију религијских, друштвених и других поставки које нису усклађене са религијском догмом коју поједини религијски фундаменталисти унутар одређеног друштва пропатора (Vlagojević 2005; Ђорђевић 2002). Овде може постојати комбинација искрене жеље да се помогне, тј. уверења да тзв. „култна опасност” заиста постоји, удружених са острашћеношћу која наводи на жељу да се обрачуна са неистомисљеницима, тј. да се искорене сва размишљања која се разликују од сопственог. Друга, још екстремнија комбинација коју можемо замислити јесте она према којој би одређени број религијских екстремиста и сам не веровао у своју пропаганду, али би свесно инсистирао на њеном ширењу, како би постигао бенефиције за сопствену религијску групацију и уједно елиминисао конкуренцију у виду мањинских религијских заједница, које се у том циљу излажу нападу и прогону. Све ово, као и у претходном случају, може бити комбиновано и са другим разлозима, попут жеље за стицањем материјалне користи, психопатолошким поремећајима и др. (Matković 2016a).

Жеља за истицањем и за лидерством јесте још један важан мотив описаног активизма. У питању је настојање да се дође у центар медијске и уопште, друштвене пажње; потреба за афирмисањем у улози организатора сопствене активности, односно у светлу представника одређене организације, уз или без прибављања других бенефиција које следе из реченог (примера ради, материјално богаћење и сл). Може се односити на истицање улоге и значаја самог појединца који иступа, или пак на пропатора целокупне религијске или друштвене организације којој појединац припада, а све у циљу задовољења наведених побуда. Што се тиче трећег понуђеног мотива (жеља за стицањем материјалне користи), он се може манифестовати у више различитих облика, при чему су најзначајнији случајеви који се односе на: а) припадништво хијерархијској структури одређене верске или духовне заједнице; б) пружање различитих стручних услуга чији опстанак директно зависи од постојања уверења у истинитост „култне опасности” која наводно прети друштву (упоредити Jenkins 2004). Узевши у обзир да друштвена реалност, на жалост, показује како се

истинска духовност веома често ставља на искушење,⁷ није тешко доћи до закључка како жеља за стицањем материјалних преимућстава лако може утицати на посезање за антикултном пропагандом као погодним оруђем остварења наведених циљева. На овај начин, појединци или део колектива унутар конкретне верске заједнице нуде духовно спасење поводом описане друштвене појаве чију (најчешће недовољно и непримерено аргументовану) хипотетичку опасност потенцирају пред широм популацијом, обезбеђујући на овај начин прилив нових симпатизера или чланова, чиме се уједно остварује доток материјалних средстава у корист заједнице и њених руководилаца. Другопоменути, веома значајан мотив за бављење антикултним активизмом јесте жеља за економском добити стеченом на основу пружања различитих стручних и псеудостручних услуга у циљу помоћи наводним жртвама појединих верских организација или учења (Jenkins 2004). Овде се јављају лица различитих професија: психијатри, психолози, социјални радници и др; лица која нуде сличне професионалне услуге, али која немају неопходне стручне компетенције; коначно, приватно обезбеђење, телохранитељи и други појединци који породицама „заврбованих” припадника нуде услуге отмице или заштите наводно угрожене особе. Такође је веома карактеристична појава неоснованог самопроглашавања експертом за одређену област (карактеристични називи: „сектолог”, „стручњак за борбу против секти”, „експерт за питања секти и култова”), без постојања икаквих формалних квалификација које би дале основ за такво представљање, а веома често и без правног овлашћења за иступање у том својству- примера ради, уколико се ради о насилном одвођењу појединаца или о спречавању слободне кретања и деловања, психичкој или физичкој тортури, кажњавању и сл. (упоредити MacNovec 1992).

За крај, треба поменути још две околности које могу бити од значаја за предметну проблематику. То су: а) општи феномен профанизације „непознатог” и б) могућност постојања различитих психичких поремећаја код особа које изазивају и шире верску моралну панику (Matković 2016a).

Опште тековине и друштвене последице

Досадашњим научним и стручним деловањем у различитим областима, утврђено је да су наводи о опасностима које друштву прете од утицаја нових религиозних покрета у највећем броју случајева неистинити, или пак крајње пренаглашени. Међутим, иако садржина поменутих узнемирујућих тврдњи углавном нема поткрепљење у реалности, последице које су наступиле под утицајем њиховог настанка и проношења свакако јесу реалне и вишеверне.⁸ На општем друштвеном плану, савремена верска морална паника допринела је драстичном порасту несигурности становништва и генералном узнемиравању

⁷ Довољно је осврнути се на бројне примере унутар најомасовљенијих светских религија, односно цркава, где се, насупрот основним начелима конкретне вере, како код следбеника, тако и код појединих духовних лидера, ипак сусрећу појаве попут утилитарности, склоности ка етички непримереном, али и правно неоснованом личном богаћењу и сл.

⁸ Уопштено о друштвеним последицама деловања антикултног покрета у: Đorđević 1999.

јавности. Пропагирањем таквих навода креирана је специфична атмосфера „колективне параноје” која је допринела подозрености, осећању несигурности, дискриминацији потенцијално „сумњивих” појединаца. Чини се оправданим окарактерисати означену појаву као својеврстан модерни облик „лова на вештице”, услед значајне сличности наведених савремених и историјских прогона (Nathan and Snedeker 2001; Robbins 2002). Поводом правних аспеката, треба указати на утицај који је антикултни активизам остварио на област законодавства. Од почетка 1990-их година, на простору САД, а потом и у појединим другим државама настају специјализовани, антикултни прописи, чија садржина указује на законодавчево усвајање претпоставке о истинитости навода описане моралне панике. Уважавајући накнадно доказану неутемељеност наведених тврдњи, евидентно је да су легислативне интервенције ове врсте представљале веома значајну негативну последицу постојања и распрострањања СМП.⁹ Јака антикултна пропаганда неповољно је утицала и на рад правосуђа, што је имало утицаја како на утврђивање степена кривице учиниоца, тако и на избор и висину изречене санкције (Reichert and Richardson 2012). Даље, може се приметити да се антикултни друштвени активизам инспириран сатанистичком моралном паником, уместо да докаже основаност навода о хипотетичком противправном понашању, насупрот жељеном циљу, управо сам нашао у сфери противправности. Наиме, у склопу СМП уочава се значајан број поставки које су допринеле уношењу немира и несигурности међу становништвом. Описани друштвени амбијент директно је допринео вршењу различитих кривичних дела којима је заједнички именуатељ била жеља за супротстављањем претпостављеној друштвеној опасности сатанистичко-окултистичког усмерења. Самим тим, узроке описаног „антиокултистичког криминала” такође треба тражити у настанку и експанзији СМП. Међутим, и само пласирање и ширење описане моралне панике, као и пружање појединих стручних услуга у вези са њом, може задирати у област противправности.¹⁰

Изузетно је важно увидети парадоксално дејство ове друштвене појаве. Антикултна морална паника, уместо доприношењу разоткривања (непостојеће) криминалне завере, управо је допринела експанзији реалног криминалитета повезаног са окултизмом. На тај начин, она је у великој мери постигла управо супротан ефекат – послужила је као „реклама” и додатни стимуланс за приближавање окултним садржајима, при чему су њени наводи о деструктивним активностима послужили као директан водич за нове генерације окултиста и псеудоокултиста (упоредити Crews and Montgomery 1996; Fine and Victor 1994; Jenkins 2004; Lowney 2002).

Једна од најтежих последица антикултне моралне панике тиче се следећег: уместо доказивања ритуалне окултистичке природе злочина, за које се испоставило да немају поткрепљење у стварности, ширење узнемирености допринело је умањењу значаја реално постојећег криминалитета и других друштвених проблема, који су бивали маргинализовани уколико би се доказало да не поседују окултно-ритуална обележја. Најкарактеристичнији пример за

---

⁹ О овом питању више у: Матковић 2016с; Matković 2016d; Young 1994.

¹⁰ Видети наредни одељак овога рада.

то јесу оптужбе поводом наводног „сатанистичког ритуалног злостављања” деце (енг. *Satanic Ritual Abuse*, скр. SRA),¹¹ наспрам итекако постојећег, а током зенита СМП скрајнутог проблема реалног злостављања припадника дечије популације. Слично реченом, у оквиру СМП навода веома је популаризована идеја о штетном утицају на децу и омладину који претпостављени сатанисти остварују путем савремених уметничких, медијских и других садржаја, чиме се настојао објаснити већи број девијантних понашања малолентика. Таквим неоснованим оптужбама и „тражењем кривца са стране” одвраћа се пажња са објективно постојећих друштвених проблема повезаних са малолетницима и избегава се суочавање са њиховим правим узроцима (Douglas et al. 2006; Matković 2016a; Robinson 2007, 2010).

Кривична дела повезана са изазивањем и ширењем верске моралне панике

Стварајући верску моралну панику, ширећи је, односно делујући под њеним утицајем, грађани могу извршити различита кривична дела. Из досадашње анализе, закључује се да се приликом пропагирања поменути моралне панике, односно у оквиру поступања сходно њеним наводима, недвојбено сусреће вршење разнородних злочина. Поводом слобода и права зајемчених Уставом (Устав Републике Србије 2006), за предмет наше анализе нарочито су значајни следећи чланови који имају непосредну примену: забрана дискриминације (чл. 21); забрана изазивања расне, националне и верске мржње (чл. 49). Овим уставним одредбама забрањује се, између осталог, сваки облик верске дискриминације, као и изазивање и подстицање мржње и нетрпељивости по основу верских убеђења.

У погледу кривичних дела предвиђених Кривичним закоником (КЗ 2005),¹² можемо формирати три основне категорије. Првој припадају кривична дела извршена у склопу обликовања и ширења саме моралне панике. У другу категорију сврставају се злочини који настају као последица пружања „стручне” помоћи од стране лица која нуде своје услуге при помоћи претпостављеним жртвама верских секти, култова, односно других верских и духовних заједница. Коначно, као трећа група, уочавају се кривична дела која представљају резултат деловања у складу са усвојеним уверењима насталим услед изложености утицајима моралне панике. Прво ће бити размотрена последња категорија.

Унутар означене групе, обухваћени су различити злочини. За почетак, веома је важно истаћи дело изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости (чл. 317 КЗ). Како се из законског описа може закључити, том одредбом санкционисан је веома широк спектар противправних деловања која

¹¹ Детаљније о SRA феномену у: Faller 2003; Fontaine 1998; Nathan and Snedeker 2001; Noblitt and Perskin 2000; Ross 1995.

¹² Сви законски чланови цитирани или поменути у даљем тексту односе се на Кривични законик Републике Србије (КЗ 2005).

могу стајати у конекцији са верском нетолеранцијом и верском дискриминацијом. Као типична, истичу се и различита кривична дела против живота и тела. Појединци или групе, инспирисани антипропагандом упереном против мањинских верских заједница или нетрадиционалних индивидуалних верских уверења, у одређеном броју случајева одлучују се на физички обрачун, тј. на напад на лица за која сматрају да представљају друштвену опасност. У том смислу, карактеристичне су следеће инкриминације: лака телесна повреда (чл. 122 КЗ), тешка телесна повреда (чл. 121 КЗ), учествовање у тучи (чл. 123 КЗ), угрожавање опасним оруђем при тучи или свађи (чл. 124 КЗ). Међутим, може се радити и о неким од најтежих кривичних дела из ове категорије: убиство (чл. 113 КЗ), тешко убиство (чл. 114 КЗ), убиство на мах (чл. 115 КЗ). Као део исте категорије, треба издвојити и кривична дела против части и угледа. Карактеристично дело јесте повреда угледа због расне, верске, националне или друге припадности из члана 174 КЗ. Осим тога, може се радити и о следећим делима: увреда (чл. 170 КЗ); изношење личних и породичних прилика (чл. 172 КЗ). Пребрисања из Кривичног законика, свакако је у оптицају била и клевета (чл. 171 КЗ). Такође, могу се сусрести и различита кривична дела против слобода и права човека и грађанина. Наведимо нека: угрожавање сигурности (чл. 138 КЗ), прогањање (чл. 138а КЗ), злостављање и мучење (чл. 137 КЗ) отмица (чл. 134 КЗ) принуда (чл. 135 КЗ) повреда слободе исповедања вере и вршења верских обреда (чл. 131 КЗ), противправно лишење слободе (чл. 132 КЗ) и др. Од кривичних дела против јавног реда и мира, истиче се насилничко понашање (чл. 344 КЗ). Бројни су и примери напада на имовину мањинских верских заједница. У томе смислу, карактеристични су различити деликти са обележјима вандализма. То су, примера ради: напад на верске храмове мањинских заједница, на другу непокретну и покретну имовину у власништву конкретне заједнице, на приватну имовину њених чланова. Међутим, ту долази у обзир и сваки други вид угрожавања имовине појединаца или група мотивисан нетолеранцијом у погледу њихових верских или духовних опредељења. Имајући у виду речено, најкарактеристичнија имовинска кривична дела јесу уништење и оштећење туђе ствари (чл. 212 КЗ) и одузимање туђе ствари (чл. 211 КЗ). Међутим, услед чињенице да се описаним деструктивним понашањем често доводе у опасност и друга, неимовинска добра, као и имовина велике вредности (у случају подметања пожара, употребе експлозивних направа и сл), може бити реч и о другим врстама злочина из категорије кривичних дела против опште сигурности људи и имовине. Карактеристично је изазивање опште опасности (чл. 278 КЗ), а у случају наступања нарочито тешких последица и дело прописано чл. 288 КЗ - тешка дела против опште сигурности.

У погледу друге категорије коју смо формулисали, тј. противправних радњи извршених у оквиру пружања услуга наводним жртвама мањинских верских заједница, односно њиховим породицама и пријатељима, осим наведених, сусрећу се и друга, разнородна кривична дела. Када је реч о насилном одвођењу лица, ограничавању слободе кретања, односно насилном спречавању упражњавања верске праксе, може се радити о наведеним кривичним делима против слобода и права човека и грађанина. Ако те услуге које се пружају обу-

хватају послове обезбеђења, као и физичког супротстављања лицима из окружења „жртве” или пак самој жртви, долази до извршења неких од цитираних кривичних дела против живота и тела. Уколико се лице неосновано издаје за стручњака у некој од области које се тичу помоћи „жртвама”, може бити реч о кривичном делу неовлашћено бављење одређеном делатношћу (чл. 353 КЗ). Такође, ако је реч о пружању услуга које захтевају стручне квалификације које лице које их пружа не поседује, односно када лице обећава пружање услуга које није у могућности да пружи, или пак на други начин доводи у заблуду кориснике својих услуга, стичу се обележја неких од кривичних дела против имовине: превара (чл. 208 КЗ), ситна крађа, утаја и превара (чл. 210 КЗ) и др. Ако лице које нема неопходне формалне квалификације пружа услуге које задиру у домен психијатрије, може доћи до извршења кривичног дела надрилекарство и надриапотекарство (чл. 254 КЗ). Коначно, када особа медицинске струке (по правилу психијатар) нуди помоћ у погледу одређених метода лечења који нису прихваћени у струци (примера ради: „ментално депрограмирање”, „лечење духовних болести зависности” и др) , зарад наводне помоћи пацијенту, сматрамо да се, под одређеним околностима, може радити о извршењу кривичног дела несавесно пружање лекарске помоћи (чл. 251 КЗ).

У оквиру преостале групе, односно кривичних дела извршених у склопу формирања и ширења моралне панике, фреквентно се сусрећу обележја кривичног дела изазивања националне, расне и верске мржње и нетрпељивости из чл. 317 КЗ. Такође, примећују се и дела против части и угледа: увреда (чл. 170 КЗ), изношење личних и породичних прилика (чл. 172 КЗ), а раније и клевета (чл. 171 КЗ - пре брисања из Кривичног законика). Поред тога, нарочито је значајно кривично дело изазивање панике и нереда (чл. 343 КЗ). Важно је истаћи да се квалификовани облик овог дела односи на извршење путем средстава јавног информисања или сличних средстава, на јавном скупу и сл. Сходно томе, основано је уочити да се обележја поменутог кривичног дела стичу како приликом самог изазивања моралне панике од стране појединаца или група, тако и приликом преношења таквих навода путем медија. Имајући у свести учесталост појављивања неистинитих сензационалистичких медијских навода инспирисаних верском моралном паником,¹³ изузетно је важно приметити како наведено понашање није само непримерено захтеву за објективним извештавањем и генералној професионалној етици, већ се таквим деловањем испуњавају услови за кривично гоњење аутора и других одговорних лица.

Може се констатовати да постоји веома снажна веза између стварања и ширења моралне панике, односно деловања у складу са њеним поставкама, са

¹³ У циљу сликовитог предочавања ове категорије медијског сензационалистичког извештавања, указујемо на наслове следећих одабраних новинских чланака из домаће штампе релативно новијег датума: „Satanisti haraju Srbijom” (N. S. 2007); „Dramatično- u sektama u Srbiji 200 000 ljudi, bave se pedofilijom i prostitucijom!” (Anonimni autor 1. 2014); „Srbija u paklu sekti: Satanisti navode više od 200.000 ljudi na pedofiliju i prostituciju!” (Anonimni autor 2. 2014); „Strašno: U Srbiji deluje više od 40 sekti, od kojih su mnoge satanističke!” (Batinić 2013); „Satanisti mu naredili: Pobij Srbe” (Stojadinović 2007); „Kolju, kasape, jedu...” (Ivančević 2007); „Orgije na groblju: Srpski političari u satanističkoj porno-sekti” (Ilić 2013). За старије новинске чланке (из 1990-их година), видети: Đorđević 1998, 1999.

једне и вршења разнородних кривичних дела, са друге стране. При томе треба имати у виду да вршење кривичних дела у склопу једне од три понуђене категорије „борбе” против верских неистомишљеника не искључује извршење злочина својствених другим двома категоријама. То постаје додатно уочљиво када се има у виду да антикултно деловање појединца није нужно лимитирано само на једну од три понуђене групе, већ је могуће (и у пракси уочљиво) паралелно ангажовање на пољу више њих. Такође, важно је истаћи да су ово само нека од кривичних дела која се могу очекивати и која се сусрећу у контексту постојања и распрострањања наведене моралне панике, при чему је реално претпоставити да поједини случајеви у пракси испољавају и обележја других инкриминација (Matković 2016a).

Финални закључци

Верска морална паника, као подврста феномена моралне панике, ван сваке сумње представља негативну савремену друштвену тенденцију која изазива бројне последице. Те последице се манифестују на различитим пољима опшtedруштвеном, правном, политичком, моралном, психосоцијалном и др. Означена појава поседује историјски континуитет постојања и распрострањања; узроци њеног настанка и (општег и појединачног) испољавања комплексни су и вишеверсни, а њено савремено присуство је глобалног карактера. Фокусирајући се на правне аспекте, треба уочити да се приликом изазивања и ширења верске моралне панике, као и приликом даљег, ланчаног деловања у складу са наводима њених пропагатора, могу стећи обележја различитих кривичних дела. Ти злочини припадају веома хетерогеним категоријама и могу варирати од кривичних дела против живота и тела, против слобода и права човека и грађанина, против здравља људи, против части и угледа, преко различитих имовинских деликата, све до кривичних дела против опште сигурности људи и имовине и дела против уставног уређења и безбедности државе. Отуда је важно истаћи значај истовременог препознавања и моралних и правних аргумената који се тичу непримерености, односно недопуштености вршења дискриминације и стигматизације сходно обрасцу верске моралне панике. У томе смислу, сугерише се паралелно развијање свести код грађана како поводом етичких неадекватности изазивања и ширења предметне друштвене узнемирености, тако и у погледу позитивноправних механизма забране наведеног понашања и правних последица које у томе смислу могу наступити за учиниоца.

Литература

1. Anonimni autor 1. 2014. „Dramatično- u sektama u Srbiji 200 000 ljudi, bave se pedofilijom i prostitucijom!” *Večernje novosti Online*, 24.11.2014.
<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:521093-U-sektama-u-Srbiji-200000-ljudi-bave-se-pedofilijom-i-prostitucijom>.

2. Anonimni autor 2. 2014. „Srbija u paklu sekti: Satanisti navode više od 200.000 ljudi na pedofiliju i prostituciju!” *Kurir*, 24.11.2014.
<http://www.kurir.rs/vesti/drustvo/srbija-u-paklu-sekti-satanisti-navode-vise-od-200000-ljudi-na-pedofiliju-i-prostituciju-clanak-1621538>.
3. Batinić, M. 2013. „Strašno: U Srbiji deluje više od 40 sekti, od kojih su mnoge satanističke!” *Telegraf*, 31.08.2013. <http://www.telegraf.rs/vesti/786476-strasno-u-srbiji-deluje-vise-od-40-sekti-od-kojih-su-mnoge-satanisticke>.
4. Béland, Daniel. 2005. *The Political Construction of Collective Insecurity: From Moral Panic to Blame Avoidance and Organized Irresponsibility*. Cambridge: Minda de Gunzburg Center for European Studies, Harvard University.
5. Blagojević, Mirko. 2005. *Religija i crkva u transformacijama društva: sociološko-istorijska analiza religijske situacije u srpsko-crnogorskom i ruskom (post)komunističkom društvu*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju / I.P. Filip Višnjić.
6. Bromley, David G. 1991. „Satanism: The new cult scare.” In: *The Satanism Scare*, eds. James T. Richardson, Joel Best and David G. Bromley, 49-72. Hawthorne: Aldine De Gruyter.
7. Crews, Gordon, and Reid Montgomery. 1996. „Adolescent Satanist: A Sensible Law Enforcement Approach.” *Journal of Police and Criminal Psychology*, Society for Police and Criminal Psychology / Springer Publications, New York, 11(1): 13-18.
8. Douglas, John E, Ann W. Burgess, Allen G. Burgess, and Robert K. Ressler. 2006. *Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crimes*, second edition. San Francisco: Jossey-Bass (imprint of John Wiley & Sons, Inc).
9. Đorđević, Dragoljub. 1998. *Proroci „nove istine”- sekte i kultovi (šta treba da znamo o novim religioznim pokretima?)*. Niš: JUNIR.
10. Đorđević, Dragoljub. 1999. „Anti-cult movement- a possible expression of religious intolerance.” *Facta universitatis - series: Philosophy and Sociology*, University of Niš, Niš, 2 (6/2): 258-266.
11. Ђорђевић, Драгољуб. 2003. *Секте и култови*. Београд: ИП Жарко Албуљ.
12. Ђорђевић, Јелена. 2002. „Култура као чинилац транзиције и модернизације.” *Теме*, Универзитет у Нишу, Ниш, 24(3-4): 259-268.
13. Elijade, Mirča. 1983. *Okultizam, magija i pomodne kulture*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
14. Faller, Kathleen. 2003. *Understanding and assessing child sexual maltreatment*, second edition. Thousand Oaks: Sage Publications.
15. Fine, Gary, and Jeffrey Victor. 1994. „Satanic Tourism – Adolescent Dabblers and Identity Work.” *The Phi Delta Kappan*, PDK International, Arlington, 76(1): 70-72.
16. Fontaine, Jean La. 1998. *Speak of the Devil: allegations of satanic abuse in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Gato Kanu, Tersila. 2008. *Veštice- ispovesti i tajne*. Beograd: Clio.

18. Ilić, Sanja. 2013. „Orgije na groblju: Srpski političari u satanističkoj porno-sekti.” *Kurir*, 28.04.2013. <http://www.kurir.rs/orgije-na-groblju-srpski-politricari-u-satanistickoj-porno-sekti-clanak-766593>.
19. Ivančević, T. 2007. „Kolju, kasape, jedu...” *Press Online*, 06.09.2007. <http://www.pressonline.rs/info/hronika/19446/kolju-kasape-jedu.html>.
20. Jenkins, Philip. 2004. „Satanism and Ritual Abuse.” In *The Oxford Handbook of New Religious Movements*, ed. James R. Lewis, 221-242. New York: Oxford University Press.
21. Jones, Marsha, and Emma Jones. 1999. *Mass Media*. London: Macmillan Press.
22. Kappeler, Victor E, and Aaron E. Kappeler. 2004. „Speaking of Evil and Terrorism: The Political and Ideological Construction of a Moral Panic.” In *Terrorism and Counter-Terrorism: Criminological Perspectives*, ed. Mathieu Deflem, 175 – 197. Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
23. Lanning, Kenneth V. 1989. *Satanic, occult, ritualistic crime: A law enforcement perspective*. Quantico: National Center for the Analysis of Violent Crime, FBI Academy.
24. Lazar, Žolt. 1991. *Okultizam danas*. Novi Sad: samoizdanje.
25. Lowney, Kathleen. 2002. „Teen Satanists are Rebellng Against the Dominant Culture.” In *Satanism*, ed. Tamara Roleff, 67-91. San Diego: Greenhaven Press.
26. MacHovec, Frank. 1992. „Cults: Forensic and therapeutic aspects.” *Behavioral Sciences and the Law*, John Wiley & Sons, Hoboken, 10(1): 31-37.
27. Matković, Aleksandar. 2016d. „Antikultna legislativa u Sjedinjenim Američkim Državama.” *Pravni zapisi*, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, Beograd, 7 (1): 134-152.
28. Матковић, Александар. 2016с. „Француски Закон бр. 2001-504 од 12. јуна 2001. као извор верске дискриминације и друштвене дестабилизације.” *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, Адвокатска комора Војводине, Нови Сад, 88(5): 199-216
29. Matković, Aleksandar. 2016b. „Krivična dela povezana sa okultizmom—pojam, pasivni subjekti i objekti radnje izvršenja.” *Crimen*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 7 (2): 207-222.
30. Matković, Aleksandar. 2016a. „Krivično-pravni aspekti okultnih ritualnih aktivnosti.” Doktorska disertacija. Univerzitet Union u Beogradu: Pravni fakultet.
31. Matković, Aleksandar. 2017. „Kriminalitet i satanizam—međusobni odnos i obeležja krivičnih dela.” *Pravni zapisi*, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, Beograd, 8 (2): 296-316.
32. Nathan, Debbie, and Michael Snedeker. 2001. *Satan’s Silence: Ritual Abuse and the Making of a Modern American Witch Hunt*, second edition. Linkln: Authors Choice Press.
33. Noblitt, James, and Pamela Perskin Noblitt. 2000. *Cult and Ritual Abuse – It’s History, Anthropology and Recent Discovery in Contemporary America*, second edition. Santa Barbara: Greenwood Publishing Group.
34. Oliver J. Eric, and Thomas J. Wood. 2014. „Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion.” *American Journal of Political Science*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 58(4): 952-966.

35. Olson-Raymer, Hayle. 1990. *Occult Crime: A Law Enforcement Primer*. Sacramento: Office of Criminal Justice Planning.
36. Räikkä, Juha. 2009. „On Political Conspiracy Theories.” *The Journal of Political Philosophy*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 17(2): 185-201.
37. Reichert Jenny, and James T. Richardson. 2012. „Decline of Moral Panic: A Social Psychological and Socio-Legal Examination of the Current Status of Satanism.” *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, University of California Press, Oakland, 16(2): 47-63.
38. Richardson James T., Joel Best, and David G. Bromley. 1991. „Satanism as a Social Problem.” In *The Satanism Scare*, eds. James T. Richardson, Joel Best and David G. Bromley, 3-21. Hawthorne: Aldine De Gruyter.
39. Robbins, Susan. 2002. „Social and Cultural Forces were Partially Responsible for Satanic Panic.” In *Satanism*, ed. Tamara Roleff, 91-103. San Diego: Greenhaven Press.
40. Robin, Corey. 2004. *Fear: The History of a Political Idea*. New York: Oxford University Press.
41. Robinson, Bruce. 2007. „Ritual Abuse (RA).” *Religious Tolerance*. <http://www.religioustolerance.org/ra.htm>.
42. Robinson, Bruce. 2010. „Satanic Ritual Abuse (SRA).” *Religious Tolerance*. <http://www.religioustolerance.org/sra.htm>.
43. Ross, Colin. 1995. *Satanic Ritual Abuse: Principles of Treatment*. Toronto: University of Toronto Press.
44. Rothe, Dawn, and Stephen L. Muzzatti. 2004. „Enemies Everywhere: Terrorism, Moral Panic, and US Civil Society.” *Critical Criminology*, Springer Netherlands, Dordrecht, 12(3): 327–350.
45. S. N. „Satanisti haraju Srbijom.” *Press Online*, 03.09.2007, <http://www.pressonline.rs/info/hronika/19234/satanisti-haraju-srbijom.html>, 26/12/2014
46. Stojadinović, M. 2007. „Satanisti mu naredili: Pobj Srbe.” *Pravda*, 03.09.2007.
47. Sunstein, Cass R., and Adrian Vermeule. 2009. „Conspiracy Theories: Causes and Cures.” *The Journal of Political Philosophy*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 17(2)/2009: 202-227.
48. Tompson, Kenet. 2003. *Moralna panika*. Beograd: Clio.
49. Ungar, Sheldon. 2001. „Moral panic versus the risk society: the implications of the changing sites of social anxiety.” *British Journal of Sociology*, Taylor & Francis Ltd, Milton Park, 52(2)/2001: 271–291.
50. Young John, and Ezra Griffith. 1992. „A Critical Evaluation of Coercive Persuasion as Used in the Assessment of Cults.” *Behavioral Sciences and the Law*, John Wiley & Sons, Hoboken, 10(1): 89-101.
51. Young, Mary de. 1994. „One Face of the Devil: The Satanic Ritual Abuse Moral Crusade and the Law.” *Behavioral Sciences and the Law*, John Wiley & Sons, Hoboken, 12(4)/1994: 389-407.

Прописи:

1. Кривични законик [КЗ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
2. Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/2006.

RELIGIOUS MORAL PANIC AND ITS SOCIAL CONSEQUENCES**

RELIGIOUS MORAL PANIC AND ITS SOCIAL CONSEQUENCES

Summary: This paper analyzes the phenomenon of religious moral panic, seen as a specific type of general sociological concept of moral panic. The first section presents the general characteristics of this phenomenon. The second section is a discussion about the causes of its origin, which consists of pointing out and observing the key factors that contributed to it. Within the third section, we pointed out the general consequences that the phenomenon of religious moral panic left on society. The final section contains a legal analysis of the characteristics of actions that are connected to the inciting and expansion of moral panic, in terms of recognizing their illegality and the specific offenses that are associated with them. Among the general conclusions, it was emphasized that incitement and spreading of religious moral panic, in addition to ethical impropriety, also delves deeply into the domain of illegality, because such behavior is legally associated with numerous and diverse crimes. In this regard, it was suggested to make parallel efforts towards raising awareness among citizens about the moral inadequacy of such acts, as well as about legal mechanisms for their prohibition and stipulated legal consequences for the perpetrators.

Keywords: moral panic, discrimination, equality, religious intolerance, hate crimes

About Moral Panic and Contemporary Religious Moral Panic

Moral panic can be defined in different ways. One concise definition describes it as “an intense sense of vulnerability and fear present in the population

---

* al.matkovic@gmail.com

** This paper includes segments of the doctoral dissertation “Criminal law aspects of occult ritual activities” by Aleksandar Matković, which was defended at the Faculty of Law, Union University in Belgrade on May 31, 2016.

regarding issues that appear to threaten social order” (Jones and Jones 1999). According to the author Cohen, every moral panic has the following key features: a) something or someone is defined as a threat to certain general values or interests of the community; b) this threat is presented by the media in an easily-recognizable, stereotypical and sensationalist form; c) public concern is growing rapidly; d) there is a reaction of the authorities or those who influence the formation of public opinion; e) panic recedes or results in social change (according to Tompson 2003, 16).¹ As it can be noted, it’s a phenomenon that can be manifested in various segments of social reality. For our analysis, however, only the segment concerning the matter of spirituality and religiousness is important, primarily in connection with new religious movements.

Religious moral panic represents a heterogeneous phenomenon with a long historical continuity. Due to the nature of the topic, we will focus on contemporary anti-cult social unrest, with particular emphasis on the *satanic moral panic* subcategory. Satanic moral panic (SMP) is an extreme example of religious moral panic. This social phenomenon has essentially contributed to the introduction of confusion in the field of distinguishing between real and unfounded allegations about the existence of crime related to occult content.² First of all, the most distinguished feature of this phenomenon is the belief in the presence of certain, more or less widespread, occult (most often satanic) associations, usually defined as “sects” and “cults”.³ According to the allegations, their actions have a destructive character, which endangers the population and disrupts the normal functioning of the community itself. Children and young people often appear as victims of such religious organizations (Bromley 1991; Robbins 2002). Although there are numerous variations and modalities in the description of the alleged manifestation of this presumed social danger, some of the most frequently highlighted crimes can be singled out, which are attributed to the followers of the mentioned spiritual beliefs. According to the usual portrayal, such persons are considered to perform ritual murders, rapes, kidnappings, cannibalistic activities - in short, to endanger their victims in various ways, all to gain certain magical powers during various rituals (Bromley 1991; MacHovec 1992). In addition to the listed criminal acts, the described hypothetical criminal-occult groups are also charged with recruiting members,⁴ especially young people, “brainwashing”, leading to suicide, leading to drug use, prostitution and promiscuous behavior in general, as well as other illegal or socially undesirable activities (Matković 2016a; Olson-Raymer 1990).

---

¹ About the politicological and security aspects of moral panic in: Béland 2005; Kappeler and Kappeler 2004; Robin 2004; Rothe and Muzzatti 2004; Ungar 2001.

² On contemporary occultism in general and its manifestation in a modern social environment, see: Eljajade 1983; Lazar 1991.

³ For definitions of the terms “sect” and “cult”, as well as their use, see: Đorđević 1998; Ђорђевић 2003.

⁴ More about “recruiting” cult members in: Young and Griffith 1992.

Regarding the profile of the members of the described destructive organizations, there are frequent assumptions that their members often occupy influential positions in society, that they enjoy the reputation and respect of the community and the like. In this way, allegedly, their criminal activity is more easily kept secret, and their social position enables them to carry out criminal acts through specific, sophisticated methods (Bromley 1991).⁵

As can be concluded, this type of moral panic has very far-reaching results in terms of shaping social consciousness regarding existing, future or completely hypothetical, unfounded crime that is associated with religious-spiritual (usually occult) content, which entails numerous and heterogeneous consequences (Matković 2016a).⁶

Causes and Origin

Contemporary anti-cult moral panic is a modern expression of general social unrest, associated with the fear of the existence of occult contents within the countries of European cultural influence (Nathan and Snedeker 2001; Robbins 2002). Certainly, the most famous and the most frightening historical examples of this phenomenon were the persecutions of people who were presumed to have practiced magic and sorcery (the so-called “witch hunt”), which were widespread in Europe and some European colonies from the 15th to the end of 18th century (Gato Kanu 2008).

The causes of modern anti-cult moral panic, as well as the legacy brought with it (above all: the emergence and expansion of anti-cult social environment, anti-Satanist propaganda, mass media evangelism - popularly called “televangelism”, etc.) are multiple. According to one point of view that deserves attention, the key reasons that influenced the emergence and maintenance of modern religious anti-cult panic are: a) Christian fundamentalism; b) the *anti-cult movement* (ACM); c) expansion of satanic churches and satanic religious communities; d) a new wave of the “*child-saving movement*”; e) former cult members’ movement (Richardson, Best and Bromley 1991). Accepting the above, we will offer an additional model of systematization regarding the motives for such activism: 1. acting out of a genuine desire to help the population categories considered to be endangered, i.e. due to the true belief of the propagandists in the truthfulness of such ideas; 2. activism motivated by pragmatic motives; striving to leave the impression of the existence of endangerment and danger to achieve a certain personal or other interest, i.e. conscious deception or overemphasis of the potential danger for the sake of achieving personal goals. One of the reasons for the

---

⁵ About similar political conspiracy theories, *cf.*: Oliver and Wood 2014; Räikkä 2009; Sunstein and Vermeule 2009.

⁶ About real characteristics of the crime connected with Satanism and occultism, *cf.*: Lanning 1989; Matković 2016b, 2017; Olson-Raymer 1990.

described actions can undoubtedly be the sincere belief in the existence of the described harmful phenomenon and the desire to help the presumed victims. Many members of organizations for the suppression of minority spiritual communities and individual activists approach the fight against this phenomenon with the best intentions, free from other extreme motives, such as greed, desire for fame, etc. (*cf.* Jenkins 2004). Among the reasons for the second category, i.e. conscious efforts to present the non-existent danger as actually existing or as far greater than is the case, for the personal or collective goals of propagandists, the primary motives are: 1. desire to deal with religious and social competition; 2. desire for excellence and leadership; 3. desire to gain material benefits. The first motive, therefore, is the desire to deal with new, minority and other religious organizations that are not in the majority in a given society, but also with other social phenomena that are not directly related to religion. An example of this is the emphasis on the dangers of the so-called “New Age” and the temptations it brings in the form of sexual freedoms, popular culture and its tendencies, general issues of morality, life principles, attitudes towards religion, etc. In this sense, provoking and spreading religious moral panic is a suitable tool for the profanation of religious, social and other settings that are not in line with the religious dogma that certain religious fundamentalists within a particular society propagate (Blagojević 2005; Ђорђевић 2002). There may be a combination of a sincere desire to help, i.e. beliefs that the so-called “cult danger” really exists, associated with a passion that leads to dealing with dissidents, i.e. to eradicate all thoughts that differ from one's own. Another, even more extreme combination that we can imagine is that many religious extremists would not believe in their own propaganda, but would consciously insist on spreading it, to achieve benefits for their religious group and eliminate competition in the form of minority religious communities, who are attacked and persecuted for that purpose. All this, as in the previous case, can be combined with other reasons, such as the desire to gain material benefits, psychopathological disorders, etc. (Matković 2016a).

The desire for excellence and leadership is another important motive of the described activism. It's an effort to come to the center of the media and, in general, social attention; the need for affirmation realised through the role of the organizer of one's own anti-cult activity, or through the role of the representative of a certain anti-cult organization, with or without obtaining other benefits (for example, material gains, etc.). It can serve for emphasizing the role and importance of that particular individual, or for propagating the entire religious or social organization to which the individual belongs, all to satisfy the stated motives.

The desire to acquire material gains can manifest in several different forms, with the most significant cases relating to: a) belonging to the hierarchical structure of a particular religious or spiritual community; b) provision of various professional services whose survival directly depends on the existence of a belief in the truth of the “cult danger” that allegedly threatens society (*cf.* Jenkins

2004). Given that social reality, unfortunately, shows that true spirituality is very often put to the test,⁷ it's not difficult to conclude that the desire to acquire material possessions can easily influence the pursuit of anti-cult propaganda as a suitable tool to achieve these goals. In this way, individuals or a part of the collective within a particular religious community offer spiritual salvation from the "occult influence" whose hypothetical danger (usually insufficiently and inappropriately argued) is emphasized in front of the general population, thus providing an influx of new sympathizers or members, which, in return, provides funds for the benefit of the community and its leaders. The second, very important motive for engaging in anti-cult activism is the desire for economic gain through the provision of various professional and pseudo-professional services, to help alleged victims of certain religious organizations or teachings (Jenkins 2004). People of different professions appear there: psychiatrists, psychologists, social workers, etc.; persons who offer similar professional services, but who don't have the necessary professional competencies; finally, private security, bodyguards, and other individuals who offer abduction or protection services to the families of "recruited" members. Unfounded self-proclamation of an expert in a certain field (characteristic names: "sectologist", "expert on fighting sects", "expert on sects and cults") is also a very characteristic phenomenon, where there are no formal qualifications that would provide a basis for such representation, and very often without legal authority to act in that capacity - for example, if it's a matter of forcible removal of individuals or prevention of freedom of movement and action, mental or physical torture, punishment, etc. (*cf.* MacHovec 1992).

Finally, two more circumstances should be mentioned that may be relevant to the subject matter. These are: a) the general phenomenon of profanation of the "unknown" and b) the possibility of the existence of various mental disorders in persons who cause and spread religious moral panic (Matković 2016a).

General Impact and Social Consequences

Through previous scientific and professional activities in various fields, it has been determined that the allegations about the dangers that threaten society from the influence of new religious movements are in most cases untrue or extremely overemphasized. However, although the content of the mentioned disturbing claims is generally not substantiated in reality, the consequences that occurred under the influence of their origin and transmission are certainly real and multifaceted.⁸ At a general social level, contemporary religious moral panic

⁷ It's enough to look at numerous examples within the world's most popular religions and churches related to them, where, contrary to the basic principles of a particular faith, both followers and individual spiritual leaders encounter phenomena such as utilitarianism, inclination towards ethically inappropriate, but also legally unfounded personal enrichment, etc.

⁸ About the social consequences of the anti-cult movement in: Đorđević 1999.

has contributed to a drastic increase in population insecurity and general public disturbance. By propagating such allegations, a specific atmosphere of “collective paranoia” was created, which contributed to suspicion, feelings of insecurity, and discrimination against potentially “suspicious” individuals. It seems justified to characterize the phenomenon as a kind of modern form of “witch hunt”, due to the similarity of the mentioned modern and historical persecutions (Nathan and Snedeker 2001; Robbins 2002). Regarding the legal aspects, it’s necessary to point out the influence that anti-cult activism has had on the field of legislation. Since the beginning of the 1990s, and after that in some other countries, specialized anti-cult regulations have been created in the United States, the content of which indicates the legislator's adoption of the assumption about the truth of the allegations of the described moral panic. Considering the subsequently proven unfoundedness of the stated claims, it’s evident that legislative interventions of this type represented a very significant negative consequence of the existence and spread of the SMP.⁹ Strong anti-cult propaganda also adversely affected the work of the judiciary, which had an impact on determining the degree of guilt of the perpetrator, as well as on the choice and amount of the sanction imposed (Reichert and Richardson 2012). Furthermore, it can be noticed that anti-cult social activism inspired by satanic moral panic, instead of proving the validity of allegations of hypothetical illegal behavior, found itself in the sphere of illegality as opposed to the desired goal. Namely, within the SMP, a significant number of settings can be noticed that have contributed to the introduction of unrest and insecurity among the population. The described social environment directly contributed to various criminal acts, the common denominator of which was the desire to oppose the presumed social danger of satanic-occult orientation. Therefore, the causes of the described “anti-cult crime” should also be sought in the emergence and expansion of the SMP. However, the mere launch and spread of the described moral panic, as well as the provision of certain professional services related to it, can also encroach on the area of illegality.¹⁰

It’s extremely important to see the paradoxical effect of this social phenomenon. Anti-cult moral panic, instead of contributing to the unraveling of a (non-existent) criminal conspiracy, has just contributed to the expansion of real crime associated with the occult. In this way, it largely achieved the exact opposite effect - it served as an “advertisement” and an additional stimulus for approaching occult content, with its allegations of destructive activities serving as a direct guide for new generations of occultists and pseudo-occultists (*cf.* Crews and Montgomery 1996; Fine and Victor 1994; Jenkins 2004; Lowney 2002).

One of the most serious consequences of anti-cult moral panic concerns the following: instead of proving the ritual occult nature of crimes, which turned

---

⁹ On this issue, more in: Matković 2016c; Matković 2016d; Young 1994.

¹⁰ See the next chapter of this paper.

out to be unsubstantiated in reality, the spread of uneasiness contributed to diminishing the importance of real crime and other social problems, which were marginalized if deemed not to possess occult-ritual features. The most characteristic example of this is the accusations regarding the alleged “Satanic ritual abuse” of children (*Satanic Ritual Abuse*, abbr. SRA),¹¹ as opposed to the very existing problem of real abuse of children, which was cast aside during SPM. Similarly, within the SMP allegations, the idea of a harmful influence on children and youth that supposed Satanists have through contemporary art, media and other contents is very popular, which tried to explain a various types of deviant behaviors in minors. Such unfounded accusations and “looking for the culprit on the other side” distract attention from the objectively existing social problems related to minors and avoid confronting their real causes (Douglas et al. 2006; Matković 2016a; Robinson 2007, 2010).

Criminal Offenses Related to Causing and Spreading Religious Moral Panic

By creating an environment filled with religious moral panic, spreading it, or acting under its influence, citizens can commit various crimes. From the analysis, it's concluded that during the propaganda of the mentioned moral panic, or within the framework of acting by its allegations, the commission of various crimes is undoubtedly encountered. Regarding the freedoms and rights guaranteed by the Constitution (The Constitution of the Republic of Serbia 2006), the following articles that have direct application are particularly important for the subject of our analysis: prohibition of discrimination (Art. 21); prohibition of inciting racial, national and religious hatred (Art. 49). These constitutional provisions prohibit, inter alia, any form of religious discrimination, as well as encouraging and inciting hatred and intolerance based on religious beliefs.

About the criminal offenses provided for in the Criminal Code (abbr. CC),¹² we can form three basic categories. The first includes criminal acts committed as part of shaping and spreading moral panic itself. The second category includes crimes that occur as a result of providing “professional” assistance by persons who offer their services for assisting alleged victims of religious sects, cults, or other religious and spiritual communities. Finally, the third group is the criminal acts that are the result of acting according to the adopted beliefs resulting from exposure to the effects of moral panic. The last category will be considered first.

Various crimes are covered within the designated group. To begin with, it's important to point out the act of inciting national, racial and religious hatred

¹¹ More on SRA phenomenon in: Faller 2003; Fontaine 1998; Nathan and Snedeker 2001; Noblitt and Perskin 2000; Ross 1995.

¹² All legal articles cited or mentioned below refer to Criminal Code of the Republic of Serbia (CC 2005).

and intolerance (Art. 317 of the CC). As can be concluded from the legal description, this provision sanctioned a very wide range of illegal actions that may be in connection with religious intolerance and religious discrimination. Various crimes against life and body stand out as typical. Individuals or groups, inspired by anti-propaganda directed against minority religious communities or non-traditional individual religious beliefs, in a certain number of cases decide on a physical confrontation, i.e. attacking persons they consider to be a social danger. In that sense, the following incriminations are characteristic: light bodily injury (Art. 122 of the CC), serious bodily injury (Art. 121 of the CC), participation in a fight (Art. 123 of the CC), endangering with dangerous tools during a fight or quarrel (Art. 124 of the CC). However, there can also be some of the most serious crimes in this category: murder (Art. 113 of the CC), first-degree murder (Art. 114 of the CC), manslaughter (Art. 115 of the CC). As part of the same category, crimes against honor and reputation should also be pointed out. A characteristic act is a violation of reputation due to racial, religious, national or other affiliation under Art. 174 of the CC. Also, the following acts may be involved: insult (Art. 170 of the CC); presentation of personal and family circumstances (Art. 172 of the CC). Before being deleted from the CC, defamation was also among the aforementioned (Art. 171 of the CC). Also, various crimes against the freedoms and rights of man and citizen can be encountered. Some of them are: endangering of the security (Art. 138 of the CC), stalking (Art. 138a of the CC), abuse and torture (Art. 137 of the CC), kidnapping (Art. 134 of the CC), coercion (Art. 135 of the CC), violation of freedom of faith and performance of religious rites (Art. 131 of the CC), unlawful deprivation of liberty (Art. 132 of the CC), etc. Among the criminal offenses against public order and peace, violent behavior stands out (Art. 344 of the CC). There are numerous examples of attacks on the property of minority religious communities. In that sense, various crimes with the notions of vandalism are characteristic. These are, for example: attacks on the religious temples of minority communities, on other immovable and movable property owned by a specific community, and on the private property of its members. However, this also includes any other form of endangering the property of individuals or groups motivated by intolerance regarding their religious or spiritual affiliations. Having in mind what has been said, the most characteristic property criminal offenses are destruction and damage to another's property (Art. 212 of the CC) and confiscation of another's property (Art. 211 of the CC). However, since the described destructive behavior often endangers other, non-property goods, as well as the property of great value (in case of arson, use of explosive devices, etc.), there may be other types of crimes from the category of crimes against general security of people and property. Causing general danger (Art. 278 of the CC) is characteristic, and in case of particularly severe consequences, there may also be the features of the acts prescribed by Art. 288 CC: serious acts against general security.

In terms of the second category we have mentioned, i.e. illegal acts committed in the framework of providing services to alleged victims of minority religious communities, or to their families and friends, in addition to the above, there are other various criminal offenses. When it comes to the forcible removal of persons, restriction of freedom of movement, or violent prevention of religious practice, it can be a question of the aforementioned criminal offenses against the freedoms and rights of man and citizen. If the services provided include security work, as well as the physical confrontation with persons from the “victim's” environment or the “victim” himself, some of the cited crimes against life and body are committed. If a person unjustifiably pretends to be an expert in one of the areas related to assistance to “victims”, it may be a criminal offense of unauthorized engagement in a certain activity (Art. 353 of the CC). Also, if it's a matter of providing services that require professional qualifications that the person providing them does not have, or when a person promises to provide services that he is unable to provide, or otherwise misleads the users of his services, those can become some of the criminal offenses against property: fraud (Art. 208 of the CC), petty theft, evasion and fraud (Art. 210 of the CC), etc. If a person who does not have the necessary formal qualifications provides services that interfere with the domain of psychiatry, the criminal offense of quackery may be committed (Art. 254 of the CC). Finally, when a person of medical profession (usually a psychiatrist) offers help with certain treatment methods that are not accepted in the profession (for example: “mental deprogramming”, “treatment of spiritual addiction”, etc.), for alleged help to the patient, we consider that, under certain circumstances, it may be a matter of committing the criminal offense of negligent provision of medical assistance (Art. 251 of the CC).

Within the remaining group, i.e. criminal acts committed as part of the formation and spread of moral panic, the characteristics of the criminal act of inciting national, racial and religious hatred and intolerance under Art. 317 of the CC are frequently found. Also, acts against honor and reputations are noticed: insult (Art. 170 of the CC), presentation of personal and family circumstances (Art. 172 of the CC), and earlier, defamation (Art. 171 of the CC- before deletion from the CC). Additionally, the criminal offense of causing panic and disorder is particularly significant (Art. 343 of the CC). It's important to point out that the qualified form of this offense refers to execution through the media or similar means, at a public gathering, etc. Accordingly, it's reasonable to note that the characteristics of the mentioned criminal offense are acquired both during the inciting of moral panic by individuals or groups, and during the transmission of such allegations through the media. Having in mind the frequency of untrue sensationalist media allegations inspired by religious moral panic,¹³ it's very impor-

¹³ In order to illustrate this category of media sensationalist reporting, we point to the titles of the following selected newspaper articles from the domestic press of a relatively recent date: “Satanists are ravaging Serbia” (N. S. 2007); “Dramatical – 200,000 people are in the sects in Serbia – they are engaged in pedophilia and prostitution!” (Anonymous author 1. 2014);

tant to note that this behavior is not only inappropriate for objective reporting and general professional ethics, but also fulfills the conditions for prosecuting authors and other responsible persons.

It can be concluded that there is a very strong connection between creating and spreading moral panic, or acting according to its settings on the one hand, and committing various crimes on the other hand. We should have in mind that the commission of criminal offenses within one of the three categories of “fight” against religious dissidents does not exclude the commission of crimes inherent in the other two categories. This becomes even more noticeable when we keep in mind that the anti-cult activity of an individual is not necessarily limited to only one of the three offered groups, but it’s possible (and noticeable in practice) to engage in several fields in parallel. Also, it’s important to point out that these are just some of the crimes that can be expected and that are encountered in the context of the existence and spread of moral panic, and it’s realistic to assume that certain cases in practice show signs of other incriminations as well (Matković 2016a).

Final Conclusions

Religious moral panic, as a subtype of the moral panic phenomenon, undoubtedly represents a negative contemporary social tendency that causes numerous consequences. These consequences are manifested in various fields - social, legal, political, moral, psychosocial, etc. The phenomenon has a historical continuity of existence and spread; the causes of its origin and manifestation (general and individual) are complex and multifaceted, and its contemporary presence is global. Focusing on the legal aspects, it should be noted that during the inciting and spread of religious moral panic, as well as during further chain reaction following the allegations of its propagandists, the characteristics of various criminal acts can be acquired. These crimes belong to very heterogeneous categories and can vary from crimes against life and body, against freedoms and rights of man and citizen, against human health, against honor and reputations, through various property crimes, to crimes against general security of people and property and acts against the constitutional order and security of the state. Therefore, it’s important to emphasize the importance of simultaneous recognition of both moral and legal arguments concerning the inappropriateness, i.e. disallowing of discrimination and stigmatization according to the pattern of

---

“Serbia in hell of the sects: Satanists lead more than 200,000 people to pedophilia and prostitution!” (Anonymous author 2. 2014); “Awful: Over 40 sects active in Serbia, many of them satanic!” (Batinić 2013); “Satanists ordered: Kill the Serbs” (Stojadinović 2007); “They slaughter, butcher, eat...” (Ivančević 2007); “Graveyard orgies: Serbian politicians in a satanic porn-sect” (Ilić 2013). Also, for older news articles (from the 90s) see: Đorđević 1998, 1999.

religious moral panic. In that sense, the parallel development of awareness among citizens is suggested, both regarding the ethical inadequacies of causing and spreading the moral panic in question, and regarding the positive legal mechanisms of the prohibition of stated behavior and legal consequences that may occur for the perpetrator.

References

1. Anonimni autor 1. 2014. „Dramatično- u sektama u Srbiji 200 000 ljudi, bave se pedofilijom i prostitucijom!” *Večernje novosti Online*, 24.11.2014. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:521093-U-sektama-u-Srbiji-200000-ljudi-bave-se-pedofilijom-i-prostitucijom>.
2. Anonimni autor 2. 2014. „Srbija u paklu sekta: Satanisti navode više od 200.000 ljudi na pedofiliju i prostituciju!” *Kurir*, 24.11.2014. <http://www.kurir.rs/vesti/drustvo/srbija-u-paklu-sekti-satanisti-navode-vise-od-200000-ljudi-na-pedofiliju-i-prostituciju-clanak-1621538>.
3. Batinić, M. 2013. „Strašno: U Srbiji deluje više od 40 sekta, od kojih su mnoge satanističke!” *Telegraf*, 31.08.2013. <http://www.telegraf.rs/vesti/786476-strasno-u-srbiji-deluje-vise-od-40-sekti-od-kojih-su-mnoge-satanisticke>.
4. Béland, Daniel. 2005. *The Political Construction of Collective Insecurity: From Moral Panic to Blame Avoidance and Organized Irresponsibility*. Cambridge: Minda de Gunzburg Center for European Studies, Harvard University.
5. Blagojević, Mirko. 2005. *Religija i crkva u transformacijama društva: sociološko-istorijska analiza religijske situacije u srpsko-crnogorskom i ruskom (post)komunističkom društvu*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju / I.P. Filip Višnjić.
6. Bromley, David G. 1991. „Satanism: The new cult scare.” In: *The Satanism Scare*, eds. James T. Richardson, Joel Best and David G. Bromley, 49-72. Hawthorne: Aldine De Gruyter.
7. Crews, Gordon, and Reid Montgomery. 1996. „Adolescent Satanist: A Sensible Law Enforcement Approach.” *Journal of Police and Criminal Psychology*, Society for Police and Criminal Psychology / Springer Publications, New York, 11(1): 13-18.
8. Douglas, John E, Ann W. Burgess, Allen G. Burgess, and Robert K. Ressler. 2006. *Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crimes*, second edition. San Francisco: Jossey-Bass (imprint of John Wiley & Sons, Inc).
9. Đorđević, Dragoljub. 1998. *Proroci „nove istine”- sekte i kultovi (šta treba da znamo o novim religioznim pokretima?)*. Niš: JUNIR.

10. Đorđević, Dragoljub. 1999. „Anti-cult movement- a possible expression of religious intolerance.” *Facta universitatis - series: Philosophy and Sociology*, University of Niš, Niš, 2 (6/2): 258-266.
11. Ђорђевић, Драгољуб. 2003. *Секте и култови*. Београд: ИП Жарко Албуљ.
12. Ђорђевић, Јелена. 2002. „Култура као чинилац транзиције и модернизације.” *Теме*, Универзитет у Нишу, Ниш, 24(3-4): 259-268.
13. Elijade, Mirča. 1983. *Okultizam, magija i pomodne kulture*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
14. Faller, Kathleen. 2003. *Understanding and assessing child sexual maltreatment*, second edition. Thousand Oaks: Sage Publications.
15. Fine, Gary, and Jeffrey Victor. 1994. „Satanic Tourism – Adolescent Dabblers and Identity Work.” *The Phi Delta Kappan*, PDK International, Arlington, 76(1): 70-72.
16. Fontaine, Jean La. 1998. *Speak of the Devil: allegations of satanic abuse in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Gato Kanu, Tersila. 2008. *Veštice- ispovesti i tajne*. Beograd: Clio.
18. Ilić, Sanja. 2013. „Orgije na groblju: Srpski političari u satanističkoj porno-sekti.” *Kurir*, 28.04.2013. <http://www.kurir.rs/orgije-na-groblju-srpski-politricari-u-satanistickoj-porno-sekti-clanak-766593>.
19. Ivančević, T. 2007. „Kolju, kasape, jedu...” *Press Online*, 06.09.2007. <http://www.pressonline.rs/info/hronika/19446/kolju-kasape-jedu.html>.
20. Jenkins, Philip. 2004. „Satanism and Ritual Abuse.” In *The Oxford Handbook of New Religious Movements*, ed. James R. Lewis, 221-242. New York: Oxford University Press.
21. Jones, Marsha, and Emma Jones. 1999. *Mass Media*. London: Macmillan Press.
22. Kappeler, Victor E, and Aaron E. Kappeler. 2004. „Speaking of Evil and Terrorism: The Political and Ideological Construction of a Moral Panic.” In *Terrorism and Counter-Terrorism: Criminological Perspectives*, ed. Mathieu Deflem, 175 – 197. Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
23. Lanning, Kenneth V. 1989. *Satanic, occult, ritualistic crime: A law enforcement perspective*. Quantico: National Center for the Analysis of Violent Crime, FBI Academy.
24. Lazar, Žolt. 1991. *Okultizam danas*. Novi Sad: samoizdanje.
25. Lowney, Kathleen. 2002. „Teen Satanists are Rebellng Against the Dominant Culture.” In *Satanism*, ed. Tamara Roleff, 67-91. San Diego: Greenhaven Press.
26. MacHovec, Frank. 1992. „Cults: Forensic and therapeutic aspects.” *Behavioral Sciences and the Law*, John Wiley & Sons, Hoboken, 10(1): 31-37.
27. Matković, Aleksandar. 2016d. „Antikultna legislativa u Sjedinjenim Američkim Državama.” *Pravni zapisi*, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, Beograd, 7 (1): 134-152.

28. Matković, Aleksandar. 2016c. „Француски Закон бр. 2001-504 од 12. јуна 2001. као извор верске дискриминације и друштвене дестабилизације.” *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, Адвокатска комора Војводине, Нови Сад, 88(5): 199-216
29. Matković, Aleksandar. 2016b. „Krivična dela povezana sa okultizmom—pojam, pasivni subjekti i objekti radnje izvršenja.” *Crimen*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 7 (2): 207-222.
30. Matković, Aleksandar. 2016a. „Krivično-pravni aspekti okultnih ritualnih aktivnosti.” Doktorska disertacija. Univerzitet Union u Beogradu: Pravni fakultet.
31. Matković, Aleksandar. 2017. „Kriminalitet i satanizam—međusobni odnos i obeležja krivičnih dela.” *Pravni zapisi*, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, Beograd, 8 (2): 296-316.
32. Nathan, Debbie, and Michael Snedeker. 2001. *Satan's Silence: Ritual Abuse and the Making of a Modern American Witch Hunt*, second edition. Linkoln: Authors Choice Press.
33. Noblitt, James, and Pamela Perskin Noblitt. 2000. *Cult and Ritual Abuse – It's History, Anthropology and Recent Discovery in Contemporary America*, second edition. Santa Barbara: Greenwood Publishing Group.
34. Oliver J. Eric, and Thomas J. Wood. 2014. „Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion.” *American Journal of Political Science*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 58(4): 952-966.
35. Olson-Raymer, Hayle. 1990. *Occult Crime: A Law Enforcement Primer*. Sacramento: Office of Criminal Justice Planning.
36. Rääkkä, Juha. 2009. „On Political Conspiracy Theories.” *The Journal of Political Philosophy*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 17(2): 185-201.
37. Reichert Jenny, and James T. Richardson. 2012. „Decline of Moral Panic: A Social Psychological and Socio-Legal Examination of the Current Status of Satanism.” *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, University of California Press, Oakland, 16(2): 47-63.
38. Richardson James T., Joel Best, and David G. Bromley. 1991. „Satanism as a Social Problem.” In *The Satanism Scare*, eds. James T. Richardson, Joel Best and David G. Bromley, 3-21. Hawthorne: Aldine De Gruyter.
39. Robbins, Susan. 2002. „Social and Cultural Forces were Partially Responsible for Satanic Panic.” In *Satanism*, ed. Tamara Roleff, 91-103. San Diego: Greenhaven Press.
40. Robin, Corey. 2004. *Fear: The History of a Political Idea*. New York: Oxford University Press.
41. Robinson, Bruce. 2007. „Ritual Abuse (RA).” *Religious Tolerance*. <http://www.religioustolerance.org/ra.htm>.
42. Robinson, Bruce. 2010. „Satanic Ritual Abuse (SRA).” *Religious Tolerance*. <http://www.religioustolerance.org/sra.htm>.

43. Ross, Colin. 1995. *Satanic Ritual Abuse: Principles of Treatment*. Toronto: University of Toronto Press.
44. Rothe, Dawn, and Stephen L. Muzzatti. 2004. „Enemies Everywhere: Terrorism, Moral Panic, and US Civil Society.” *Critical Criminology*, Springer Netherlands, Dordrecht, 12(3): 327–350.
45. S. N. „Satanisti haraju Srbijom.” *Press Online*, 03.09.2007, <http://www.pressonline.rs/info/hronika/19234/satanisti-haraju-srbijom.html>, 26/12/2014
46. Stojadinović, M. 2007. „Satanisti mu naredili: Pobij Srbe.” *Pravda*, 03.09.2007.
47. Sunstein, Cass R., and Adrian Vermeule. 2009. „Conspiracy Theories: Causes and Cures.” *The Journal of Political Philosophy*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 17(2)/2009: 202-227.
48. Tompson, Kenet. 2003. *Moralna panika*. Beograd: Clio.
49. Ungar, Sheldon. 2001. „Moral panic versus the risk society: the implications of the changing sites of social anxiety.” *British Journal of Sociology*, Taylor & Francis Ltd, Milton Park, 52(2)/2001: 271–291.
50. Young John, and Ezra Griffith. 1992. „A Critical Evaluation of Coercive Persuasion as Used in the Assessment of Cults.” *Behavioral Sciences and the Law*, John Wiley & Sons, Hoboken, 10(1): 89-101.
51. Young, Mary de. 1994. „One Face of the Devil: The Satanic Ritual Abuse Moral Crusade and the Law.” *Behavioral Sciences and the Law*, John Wiley & Sons, Hoboken, 12(4)/1994: 389-407.

Regulations

1. Кривични законик [КЗ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
2. Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/2006.